

המערכה על הרובע היהודי

סא"ל (מיל') יצחק לוי (לויצה)*

לחימה נואשת

עם עלות השחר על יום 18 במאי, לאחר שלושת ימי לחימה בין כוחות בלתי שווים, הייתה תמונת הגנת הרובע עגומה ונטולת תקווה. ברור היה כי אין הרובע יכול לעמוד בכוחות עצמו מול ההתקפות מבחוץ, שמחקו מדי פעם את קו העמדות ואיימו בכל רגע למוטט כליל את הגנת הרובע ולהביא לשחיטה המונית. המגינים הנסוגים התלקטו מדי פעם לקבוצות לחימה נואשות, ששבו להילחם בעקשנות מבין החורבות, כדי לא ליפול חיים בידי האויב. מטה הרובע, שהיה משולל כוח עתודה, איבד את השליטה על התפתחות הקרבות. תחילה עוד קיים הקשר עם העמדות כאמצעות רצים, שנעו בתוך הפגזות וצליפות. אך בהמשך הלחימה איבדה תקשורת זו את טעמה. מי שקבעו למעשה את כוח עמידתו של הרובע היו לוחמים ומפקדים שצמחו מדי יום בעמדות, ושכו וגילו כעצמם כוחות נפש, תושייה והעזה. הם שנשארו בעמדות המודעזעות מהתפוצצות מטעני נפץ והשיבו אש, כאשר האוויר רועש ורועד סביבם; הם שחילצו והצילו את חבריהם שנקברו במפולת הקירות; הם שסחבו פצועים תחת אש, אל מחסה קרוב; הם שהגינו מדי פעם, מתוך העשן והאבק, כדי להמטיר אש ולעצור גל התקפה ערבי; הם שהשליכו רימוני יד, והם שהזהירו את חבריהם מפני הרימונים והמטענים המושלכים לעברם. הם נלחמו בזעם ובעוז רוח. מיטב תכונותיו של לוחם מלחמת הקוממיות נתגלו בהם בשעות האיומות ההן: עמידה עיקשת עד אין קץ, הקרבה עלילית, השלמה עם המוות תוך מאבק עז על החיים. לא כולם היו כאלה. תחילה ניכרו רק מתי מעט בתכונות לחימתם; אך הם הדביקו בעוז רוחם גם את חבריהם והעצימו את כוחה של הגנת הרובע פי כמה וכמה.

במשך כל חודשי הלחימה – מדצמבר 1947 ועד לנפילתו ב־28 במאי 1948 היה הרובע היהודי שבתוך חומות העיר העתיקה נצור ומנותק ממרכזה של ירושלים היהודית. מדי פעם העבירו הבריטים אליו שיירות אספקה שעברו דרך מחסומי הכוח הערבי בתוך שערי החומה. כן חצו כוחות בריטיים בין הרובע לבין השכונות הערביות. הכוח הבריטי היה לרוב עוין והמטיר אש תכופות גם אל הרובע, אולם נוכחותו על הגבולות מנעה התפתחות קרבות הכרעה בין הערבים ליהודים.

כבר בשבועיים הראשונים נשלחה לרובע פלוגת חי"ש של גדוד מורייה (100 לוחמים) שנטלה על עצמה את הגנת הרובע עד ליום האחרון. אליהם הצטרפו כמה מתושבי הרובע וקומץ אנשי הלח"י והאצ"ל. עם הפינוי הבריטי ב־14 במאי היה הרובע נתון במצור מלא, כאשר מגיניו עומדים בפני כוח ערבי של מאות לוחמים המצויד בשפע של נשק ותחמושת.

מ־15 במאי ועד 18 בו לחמו ברובע נגד כוחות ערבים מקומיים, ושל צבא ההצלה. הקרבות היו טוערים ורבי תמורות. מדי פעם הצליחו הערבים לכבוש חלקים של הרובע ובכל פעם נהדפו מחדש. בתי הרובע נחרבו והועלו באש. ביחוד גדול היה סבלם של 1,700 האזרחים שנותרו ברובע. אימת מוות, שחיטה והתעללות תלויה מעל לראשם בעוד אש הקרבות מזועזעת את מקלטיהם. הקטע הבא, מתוך ספרו של יצחק לוי "תשעה קבין", המתאר את המערכה על ירושלים במלחמת העצמאות, והעומד לראות אור ב"מערכות" מוקדש למאמצי כוחותינו בירושלים להתחבר עם הרובע ולהצילו.

אל מפקדת הרובע זרמו הידיעות הקשות על נסיגות, התמוטטויות ואכזרות, דרישות בלתי פוסקות לתחמושת ולתגבורת, וזעקות במקלטים של תושבים מוכי הלם וחרדה. לא ייפלא אפוא שבמטה שררו דיכאון קשה ותחושת חוסר-אונים שהעמיקו מדי יום. מפקד הרובע איבד את השליטה על המתרחש. הוא לא היה מסוגל עוד לפקד על הכוח שראהו נמס ומתחסל לנגד עיניו. הגנת הרובע הגיעה לנקודה קריטית, שבה רק מאמץ מבחוץ יכול היה לחלצה מכליה מהירה. במשך היום היו ללוחמי הרובע שני הרוגים וארבעה פצועים.

לעזרת הרובע

בעיית הפריצה וההתחברות אל העיר לשם שבירת המצור על הרובע היהודי העסיקה את פיקוד המחוז בשעה שגובשה תכנית קלשון. על-פי התכנית המקורית צריך היה להשתלט על המרכז המסחרי ולתקוף משם את החומה ליד שער יפו, לכבוש את מגדל-דוד, את שער יפו ואת הרובע הארמני, וכך להתחבר עם הרובע. ב־16 במאי הושלמה ההשתלטות על המרכז המסחרי וכוחותינו, בפיקודו של אליהו יפה, שיצאו מימין-משה, התבססו בבית-טאנוס, מול שער יפו. הכוח המיועד לפריצה הורכב מארבע מחלקות: מחלקה מגדוד מורייה, שתי מחלקות של מפקדי כיתות חי"ש ומחלקת אצ"ל. לסיוע הוקצו מקלעים בינוניים ומרגמות 3", וכן תותח שתי ליטראות על רכב משוריין ולו שבעה פגזים. על-פי התכנון המקורי היה צריך להפעיל גם כוח משני מתוך הרובע, שיתקדם דרך רחוב האשורים ובית-החולים ביקור-חולים הישן אל הקישלה ולשער יפו, כזרוע שנייה. ואולם הגנת הרובע לא הייתה מסוגלת, במצבה הנוכחי, להקצות כוח כזה, ועל כן הוצאה מכלל השתתפות במבצע.

מלכתחילה היו סיכויי ההצלחה קלושים. הייתה זו התקפת מצח על יעד מבוצר. נקודת הפריצה המיועדת הייתה פשפש צר, מסורג בזול, בתחתית מגדל-דוד. דרכו היו הפורצים אמורים לחדור אל

* היה ראש הש"י בירושלים, ובמלחמת העצמאות שימש כמפקד מרחב הצפון בעיר ירושלים, מפקד מחוז ירושלים מפקד חטיבת המחוז, וקצין המגלה של חזית המרכז.

הרובע היהודי — מראה כללי

החיפוי ינוע למגרש החנייה הגדול ליד שער יפו ויפתח משם באש תותח ומקלעים אל העמדות בחומה. במקביל יגיע משוריין החבלנים אל הפתח בתחתית מגדל-דוד. עם פיצוץ הסורג יגיעו הפורצים במשוריין השני ויסתערו דרך הפריצה. כפועל אירעו הדברים כך: מפקד יחידת השריון, יוסף נבו, הוסיף משוריין נוסף עם מקלע, לחיפוי; שני משורייני החיפוי התקרבו עד למרחק 50 מטרים מן החומה ופתחו באש. משוריין החבלנים שנסע אחריהם נפגע במחצית הדרך. דפנותיו היו חדירות לקליעים, ומחצית הנוסעים נפגעו במכת האש הראשונה. גם המשוריין ובו מחלקת המ"כים

משוריינים ממחנה שְנָלָר בשעה 20.30. בגלל טעות של מורה-הדרך נכנסה השיירה לרחוב שפיתחו חשוף לחומה. הערכים השגיוחו בשיירה המתקרבת ופתחו עליה באש חזקה. לוחמים אחדים נפצעו והנוסעים נטשו את האוטובוסים וחיפשו מחסה בבתים הסמוכים. כך חוסל, למעשה, גורם ההפתעה. התארגנות הכוח נמשכה עד לשעת חצות. לתוך שני משוריינים דחסו את חבלני מורייה ומחלקת פריצה שהורכבה ממפקדי כיתות, 30 איש בכל משוריין. במשוריין שלישי הוכנסה מחלקה שנייה של מפקדי כיתות. מחלקת אצ"ל נותרה במקום, כעתודה. וזו הייתה תכנית הפעולה: משוריין

חצר מגדל-דוד, להשתלט על המגדל, וממנו להשתלט על שער יפו. כ-16 במאי חיזקה קבוצה של 50 ערכים מגיין את ההגנה על השער. הכיכר ברחבה שלפני שער יפו והמגדל נשלטה היטב על-ידי עמדות אש אגפיות מן המגדל ומן החומה, ויצרה שטח הריגה אידיאלי, נתון לאש צולבת. לצורך התקפה על יעד מבוצר מעין זה נדרש ריכוך ארטילרי יעיל, להשתקת עמדות האויב בשעת החדירה. שבעה פגזים של תותח שתי ליטראות אינם עונים על צורך זה. על-פי התכנית היו הפורצים אמורים להגיע ברכב משוריין עד לפתח שבתחתית מגדל-דוד, ולפרוץ את הסורג במהירות בחיפוי התותח. הכל התבסס על אלמנט ההפתעה. אלא שהפתעה לא הייתה אפשרית, כיוון ששער יפו וביצוריו שלטו היטב על השטח שממנו נערכה ההתקפה, ותנועת הרכב המשוריין הכבד נשמעה למרחוק.

בבוקר 17 במאי פנה דוד שאלתיאל למפקד חטיבת הראל בבקשת עזרה להצלת הרובע. בפגישה שהתקיימה בין מטה המחוז לבין מטה הראל השתתפו מפקד המחוז, שאלתיאל; קצין המבצעים שלו ציון אלדד; מפקד גדוד 4 של הפלמ"ח, יוסף טבנקין; אליהו סלע (רעננה) וכן מפקד חטיבת הראל, יצחק רבין ואיתיאל (איתי) עמיחי. קצין מטה בחטיבת הראל. שאלתיאל הציג את תכניתו לפריצה דרך מגדל-דוד וביקש פעולת הסחה של הראל על שער ציון. אנשי הפלמ"ח ביטלו את התכנית וטענו כי זוהי התקפת מצח על יעד מבוצר שאף אינה מאפשרת פריצה מהירה וריכוז כוח מספיק בשל ממדי פתח החדירה ומיקומו. שאלתיאל נעלב והשיב כי אינו מבקש עצות, רק סיוע לצורך הסחה. אנשי הראל הציעו התקפה דרך נוטרדם לכיוון מוזיאון רוקפלר. כוונתם הייתה להקצות לפעולה זו פלוגה מגדוד הפורצים שתלך בחוד ואחריה ינוע כוח גדוד של המחוז. כיבושם של מוזיאון רוקפלר והשכונות הערביות מחוץ לחומה ינתק את העיר העתיקה מן המרחב הערבי, יאלץ את הערכים להסיר את הלחץ מעל הרובע היהודי ובסופו של דבר יביא להתמוטטות הכוח הערבי שם.

בסופו של דבר נעתרו אנשי הראל לשאלתיאל, משום שעיקר מעייניהם היו נתונים למשימות החטיבה בכביש ירושלים-תל-אביב והם הכירו באחריותו של שאלתיאל לפעולת הצלתו של הרובע היהודי בירושלים העתיקה. ואולם הם לא שינו את דעתם על תכניתו של שאלתיאל. העיד יצחק רבין: "יוספלה (טבנקין), שאז התיישב לגמרי משאלתיאל ומסיכוייני בירושלים, ירד לשפלה ולא היה מעורב כלל בהתפתחויות. נתתי הוראה בכל זאת לעוזי (נרקיס) לבצע את ההסחה המבוקשת ואת איתי שלחתי לשמש קצין קישור ליד מטה קלשון צפון". התקלות החלו כבר בתנועה למקום ההיערכות ליד בית-טאנוס. כוח המחוז יצא באוטובוסים

נפגע ונעצר. הערכים הפעילו מקלעים ומרגמות 2" ושלשלו מן החומה עשרות רימוניי. כך חוסלה ההתקפה עוד בטרם החלה. מפקד החבלנים, שחש מפגיעה בחומר הנפץ. פקד לנטוש את הרכב. בגיחה מן המשוריין נפגעו לוחמים נוספים. למפקד המבצע לא היה קשר אלחוט עם משוריין התותח, בשל הבדל במיכשור. במשוריין החיפוי השני נהרג הקשר וכך גם נותק הקשר בין שני משורייני החיפוי. מפקד יחידת השריון, יוסף נבו, שראה את המתרחש דרך האשנב, הגיע עד משוריין התותח, נצמד אליו ובדחיפות אותת לו לסגת. עתה רוכזו כל המאמצים בחילוף ופינוי הנפגעים והרכב. ממטה המחוז הגיעה תשדורת כי שולחים חומרי-נפץ נוספים ויש להמשיך במבצע. אך נוכח מספר הנפגעים הגדול — 30 איש (שישה הרוגים ו-24 פצועים) — וכלי הרכב שיצאו מכלל פעולה, הוחלט להפסיק את המבצע. משוריין התותח, לאחר שהוחלפו צמיגיו המנוקבים, הועסק בחילוף שני המשוריינים שנתקעו בשטח.

כיבוש הר-ציון

אותה שעה תקף הגדוד הרביעי של הראל את הר-ציון, במשימת הסחה. על הפעולה פיקד עוזי נרקיס, סגנו של יוסף טבנקין. אורי בן-ארי (פָּנֵר), מפקד פלוגת החוד שעלתה על ההר, קיבל הוראות כדלקמן: "התקפה זו היא פעולת הסחה לפעולת עציוני במצודת דוד; אך אם אפשר לכבוש את הר-ציון יש לכובשו." כוח הראל רוכז בימין-משה — שלוש מחלקות מפלוגה א', בפיקודו של אורי בן-ארי, ושתי מחלקות מפלוגה ג', בפיקודו של דוד אלעזר (דדו). לא קל היה לרכז את הלוחמים לאחר פעילות מבצעית רצופה ולילות ללא שינה. דדו מספר על סירובם של אנשי המחלקה הקפריסאית בפלוגתו לצאת למבצע. הם לא הופיעו למסדר היציאה, ורק כאשר איים עליהם כי המבצע עלול להיכשל בגללם, ומוטב להם להתפלל כי הוא, דדו, לא ישוב ממנו חי, התייצבו ויצאו לדרך. תכנית הפעולה הייתה לפתוח בהרעשת דוידקה, תותח 2 ליטראות נגד-טנקים ומרגמות 2", להתקרב מימין-משה דרך שְׂמֹקֶע ומכיוון הכביש. בשעה 23.00 עלתה פלוגה א' על הר-ציון, לפי התכנית. מחלקת החוד כבשה את המנזר. משם התפצל הכוח לשניים: מחלקה דרומית התקדמה וכבשה את מנזר הנשים; מחלקה צפונית השתלטה על כנסיית דוֹרְמִיצִיּוֹן. מפקדת הפלוגה והמחלקה השלישית נותרו במנזר. פעולות הטיהור בשטח נמשכו עד שעות הצהריים של 18 במאי.

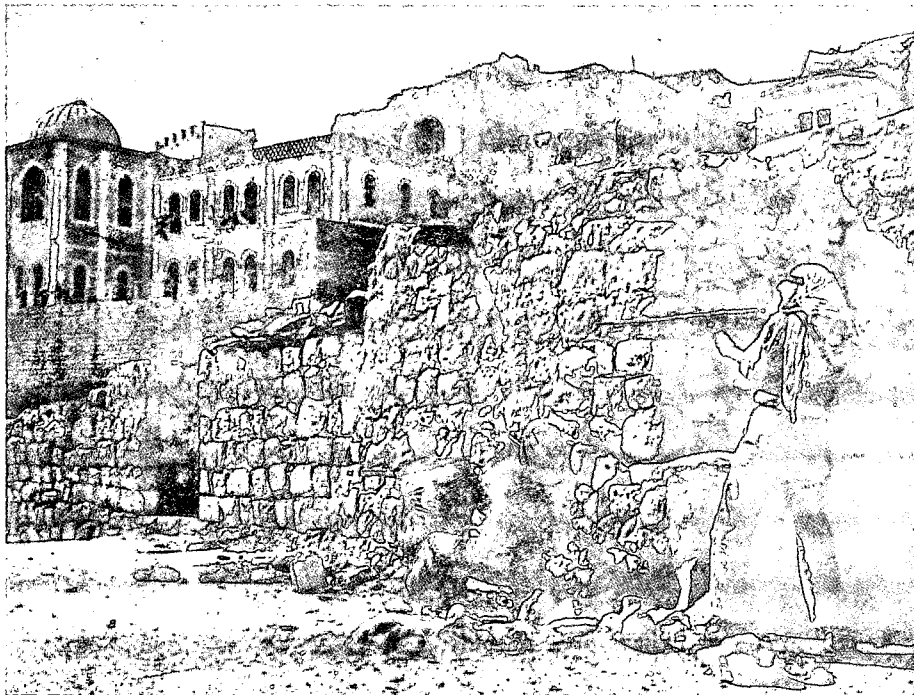
במנזר התנהלה הלחימה מקומה לקומה. גם במנזר הנשים הייתה התנגדות. במגדל הדורמיציון פעלו צלפים ונדרש זמן רב לחיסולם. אבודותינו בפעולה זו היו הרוג אחד ו-11 פצועים. לידי כוחותינו נפלו כמה שבויים. לערכים היו כנראה

29 הרוגים, שנפלו בהר-ציון וכשער יפו, ופצועים רבים.

פלוגה ג', שהייתה בעתודה, עלתה להר בשעות הבוקר, בהסתננות יחידים, והצטרפה לפעולות הטיהור. על-פי עדותו של דדו, ניגשו הוא ובן-ארי עם גמר הטיהור אל שער ציון ובחנו אותו מקרוב. השער לא היה מבוצר, רק נעול בשרשרת. הסכיבה היתה שקטה, ונראה היה כי מכאן ניתן לחדור לעיר העתיקה ולהתחבר אל הרובע המרוחק רק 200 מטרים מן השער.

ההצלחה ככיבוש הר-ציון יצרה את ההזדמנות להתחבר עם הרובע. בשעות הבוקר המוקדמות נוצר קשר אלחוטי בין מגיני הרובע לבין לוחמי

הצליחו החבלנים הערכים לפוצץ מבנה שהכיל כמה חנויות ולהמטיר דרכו אש יעילה על העמדה. התחמושת שנותרה ברשות מגיני הרובע נידלדלה עד לכמות מכהילה, כ-10 כדורים לרובה. גם הנפצים לרימונים כמעט ואזלו. אילו עמד לערכים כוחם להמשיך בהתקפה באותו יום, לא היה הרובע היהודי מחזיק מעמד עד הערב. האכזרות כרובע באותו יום היו שני לוחמים הרוגים וארבעה פצועים. לערכים היו 15 הרוגים.

תכנון הצלת הרובע

בשעות הצהריים, 18 במאי, הודיע מטה הראל לרובע כי ינסו לפרוץ ולהתחבר עימו במשך הלילה. מטה הרובע התבקש לרכז את הפצועים קרוב ככל האפשר לשער ציון, כדי לפנותם לעיר החדשה מייד עם ההתחברות.

כרובע גאו המתח והחרדה לקראת הפריצה הקרובה. כיתת העתודה בפיקודו של ישראל לרמן רוכזה בבית-באדר, הקרוב לשער, ועל הבניין הונפה יריעת סימון. מקלע הוצב כנגד עמדת הצלב (בצריח הכנסייה היוונית ברובע הארמני) העלולה להפריע לפריצה. פונה מֶעֱכָר משער ציון לרחוב היהודים, אך לא נעשו הכנות של ממש להעברת הפצועים העירה. פיקוד הרובע גילה כאן חוסר-אונים והעדר תושייה, שכן אפשר היה לארגן את התושבים המפוזרים שישבו במקלטים כדי שיסייעו בנשיאת אלונקות, ואפשר היה לרכז מבעוד מועד את הנשים והילדים לצורך פינויים מן הרובע. גם במטה המחוז לא דאג איש לתכנון

הפלמ"ח. אנשי הראל הודיעו כי הם מפגיזים במרגמה 3" את העמדה בקרבת שער ציון. אנשי הרובע ביקשו להרחיב את ההפגזה גם על עמדות ערביות אחרות מסביב לרובע.

כיבוש הר-ציון הביך את הערכים, אך לא לזמן רב, שכן בו בערב חל שינוי מהפכני בכוחם, עם כניסת היחידות הראשונות של הלגיון הערבי אל העיר העתיקה, ותוספת של 300 לוחמים בלתי-סדירים שהגיעו מירדן. הערכים ריכזו עתה את כל מאמציהם לארגון כוחותיהם בשטח, לביצור והגנת חומות העיר העתיקה ושעריה, תחת הפיקוד החדש של הלגיון הערבי. הם חששו בעיקר מנסינות פריצה יהודיים, אם מכיוון שער ציון ואם מכיוון נוטרדם.

יום ה-18 במאי עבר על הרובע היהודי בשקט יחסי. ריכוזי ערכים נראו ליד פורת יוסף, לאורך רחוב חב"ד וליד עמדת קראים; אך פגזי מרגמה שנורו אל הריכוזים האלה שיבשו הכנותיהם. הלחץ הערבי העיקרי התרכז בעמדת ליובינסקי, שם

פינוי הפצועים והתושבים עם ביצוע הפריצה. דומה ששתי המפקדות הוכו בשיתוך מחשבה, והמתדל החמור הביא על הפריצה ההירואית לרובע את סופה העגום.

לא היו חילוקי-דעות בין מפקדת המחוז לבין מפקדת הראל בדבר הצורך החיוני לנצל את כיבוש הר-ציון לפריצה אל הרובע. משום-מה לא ראגה מפקדת המחוז לעדכן את חטיבת הראל באשר לתוצאות הקרב במגדל דוד, וידיעה זו הגיעה למטה בימין-משה, בדרך מקרה, רק בשעות הבוקר. מטה הראל קלט תשדורות אזהרה מן הרובע אל מפקדת המחוז, על המצב החמור ועל התמוטטות קרובה. בהתייעצות שנערכה במקום הוחלט לבצע פריצה אל הרובע ללא דיחוי. אחר-כך הגיעה הוראה ממטה הראל לעוזי נרקיס ברוח זו. ואולם הניסיון להעלות את הדוידקה מימין-משה להר-ציון במשוריי נכשל מחמת האש היעילה שניתכה ממצודת דוד ומהחומה. אז החליטו לדחות את הפריצה לשעות הלילה. בשעה 19.15 הודיע הש"י ששתי פלוגות של הלגיון נכנסו לעיר העתיקה והמלך עבדאללה קיבל ידיעה על כך. על-פי עדותם של אנשי הראל, סוכם בהתייעצות עם המחוז, כי המחוז יקצה פלוגת חי"ש שתיכנס בעקבות הכוח הפורץ של הראל, תמשיך את הקרב בתוך העיר העתיקה ותחזיק בשטח שייכבש. כן הוסכם להחליף את כוחות הראל על הר-ציון. המחוז יארגן שיירת אמבולנסים וסבלים להעברת הפצועים. ואמנם, בשעה 15.00 הגיע לימין-משה כוח של כ-80 איש, בפיקודו של מרדכי גזית. האנשים היו מצוידים בנושק חדש, אך עד מהרה נתברר למפקדי הראל כי מרדכי גזית אינו יודע מה התפקיד שיועד לו (נמסר לו כי יקבל הוראות ממטה הראל), וכי אנשיו הם טירונים. על שאלותיהם וחששותיהם של מפקדי הראל שהתקשרו עימו, השיב שאלתיאל בהבטחה כי "הכול יגיע למקום, כפי שהובטח".

לפי עדותו של מרדכי גזית עצמו, הוא קיבל הוראה ממטה קלשון-דרום לרדת למחנה שנלר ולקבל תחת פיקודו יחידה שעומה יעלה להר-ציון ויחליף שם יחידה של הראל. במחנה שנלר מצא יחידה מקובצת של מגויסים מבוגרים, חלקם לבושים אזרחית, כולם טירונים גמורים. לא היו בה מפקדי מחלקות או מפקדי כיתות. האנשים צוידו ברוכים ציכיים חדשים ובקסדות גדולות של הצי האמריקני, שבלטו למרחוק. הוא ציוות וארגן את האנשים ונסע עימם לימין-משה.

שאלתיאל טוען בעדותו כי הוא לא התחייב כלל להחליף את כוח הפלמ"ח. את משימת הראל הגדיר כך: "לפתוח את הדרך לרובע, ומאליו מובן, גם להחזיק את הפריצה". על משימת גזית אמר: "היה צורך לחזק את הגנת הרובע לזמן קצר בלבד, כי חשבתי שנשלתל על כל העיר העתיקה". אך שאלתיאל לא הסביר כיצד ועם מי היה בדעתו

לבצע את כיבוש העיר העתיקה. הוא לא הכין כל כוח שיוכל לנצל את ההזדמנות הנדירה שנוצרה עם פריצת הראל, לשם כיבוש העיר העתיקה.

מטה המחוז תיכנן לחזור על ההתקפה על מצודת-דוד במקביל להתקפת הראל על שער ציון, אך תכנית זו בוטלה. פלוגתו של אפרים לוי, שעליה הוטלה משימת ההתקפה, פוצלה וגשלתה למשימות הגנה ותקיפה שונות, אף כי אנשי הראל ביקשו לצרף כוח זה אל מאמץ הכיבוש שלאחר הפריצה.

נקודה הראויה לציון היא, שההתקפה הכושלת על מצודת-דוד וכן התקפת הראל על שער ציון לא נכללו ב"דוחות חשמונאי" (דוחות המודיעין של המחוז) כשם שלא נכללו בהם קרבות השבוע האחרון ברובע. העדר זה כולט לעין על רקע הרישום המפורט והשיטתי של כל הפעולות הקרבות האחרות, גדולות קטנות, ב"דוחות חשמונאי".

ההכנות הרשלניות למבצע לא עמדו ביחס ישר לחשיבות שייחסו לו, הן במטה המחוז והן במטה הראל. מפקד הפעולה, עוזי נרקיס, פירסם פקודת-יום נמלצת בנוסח "לאחר אלפיים שנה..." הוא גם יום מסיבת עיתונאים — יזמה יוצאת דופן בהחלט — שבה פרס את תכנית המבצע. שאלתיאל התקשר עם נרקיס ערב המבצע וביקש לדעת אם דאג להכין דגל כדי להניפו על חומת העיר העתיקה לאחר הכיבוש. התכנון נעדר כל התייחסות לשלבים שלאחר הפריצה. לא נקבעו גבולות השטח המיועד לכיבוש. לא נתקיים דיון על הכוחות הדרושים ועל מיקומם. לא נבדקה האפשרות לנצל את הפריצה כדי להגיע אל שער יפו מן העורף, דרך השכונה הארמנית, כפי שעלה בתכנון המבצע הכושל בלילה הקודם.

מחדלי התכנון נבעו במידה רבה מן הפער שלא גושר בין הגישות השונות של שתי המפקדות. חטיבת הראל ראתה את הפקודה בהבקעת שער ציון והתחברות אל הרובע, כדי לאפשר לפיקוד המחוז לתגבר את הגנת הרובע ולארגן אותה מחדש. אנשי הראל הסחוטים והעייפים לא נטו לקבל עליהם משימות נוספות בשטח שבאחריות המחוז, אף שהיו מודעים לחולשתו. ואולם היה דבר-מה בסיסי בגישתה של מפקדת הראל, שהיה אופייני אולי לתפיסת הלחימה של הפלמ"ח בכלל. בהקשר זה מאלפים הם דבריו של יהודה רייקסלר, מפקד פלוגה בגדוד החמישי של הראל: "הפלמ"ח ראה עצמו כבעל יעוד תוקפני וסירב לקבל על עצמו כל תפקיד הכרוך בהחזקת שטח. ולא זו בלבד, הפלמ"ח צמצם את תוכנה של כל פעילות תוקפנית למעשה הפריצה בלבד, מבלי לכלול בו את השלב החיוני, של ניצול ההצלחה או התקפת-הנגד, שלדעתו הוא צמוד לפריצה. תפיסה זו הינה משגה חמור, אשר חזר ונישנה בכל קרב, להוציא

קרבות רמת-רחל". דומה שכדברים אלה נעזר ההסבר להתנהגותם של מפקדי כוח הראל, לאחר שביצעו בהצלחה ניכרת את שלב הפריצה אל הרובע.

בפיקוד המחוז, לעומת זאת, חששו להיכנס לוויכוח עם מפקדת הראל והניחו שהפלמ"ח לא יעז לנטוש עמדות שכבש, שהרי הן היו כה חיוניות. על כן גם לא העלו את הנושא לדיון. השתלשלות העניינים בשטח, כך הניחו, תיאלץ את הראל להרחיב את משימותיו. עובדה היא שפיקוד הראל, שנקרא לבצע פעולת הסחה בלבד בלילה הקודם, מצא עתה את עצמו מבצע פריצה והתחברות אל הרובע. וכך נמנעו שתי המפקדות מלכתנן ולתאם את השלבים הבאים שלאחר הפריצה. אף צד לא רצה להרחיב את היריעה ובכך ליטול על עצמו אחריות מוסרית ומעשית על המשך המבצע.

כל זה לא היה מתרחש אלמלא הפיצול המופרך שהיה נוהג בפיקוד המרחב הירושלמי. מפקדת הפלמ"ח ומפקדת המחוז היו מפקדות עצמאיות, שוות-ערך, שלא היו מוכנות לקבל הוראות זו מזו. האחריות על מחדל טרגי זה חלה על הפיקוד העליון, שלא מיהר להסיק מסקנה הכרחית לגבי ניהול המערכה במרחב ירושלים, מערכה שנדרש בה פיקוד אחיד ומפקד אחד. על מחדל זה שילמנו מחיר דמים יקר ולו אפשר לייחס את נפילת הקסטל, את הכישלון במצודת-דוד ואת אובדן הרובע היהודי לאחר שלא נוצלה ההצלחה בפריצה דרך שער ציון.

פריצת שער ציון

בשעה 18.00 קיים עוזי נרקיס קבוצת פקודות בימין-משה, ובה מסר בקווים כלליים את תכנית הפריצה. על-פי עדותו של מרדכי גזית התכנית הייתה: לפרוץ דרך שער ציון, לחזור לתוך הרובע הארמני, להטריד את האויב, ובכך לפתור את בעיית העיר העתיקה... קצין המבצעים של גדוד הפורצים, אליהו סלע (רעננה), שפירט את מהלכי המבצע, הוסיף כי פלוגתו של גזית תקבל מן הפלמ"ח את העמדות שתיכבשנה. גזית הודיע, כי ההוראות שניתנו לו הן לקבל את הר-ציון, וכי אנשיו אינם מסוגלים לעמוד במשימת החזקת הקו בתוך העיר העתיקה. מפקדי הראל התקשרו מייד עם ציון אלרד, קצין המבצעים המחוזי, וזה הורה לגזית, בטלפון, להיכנס לעיר העתיקה לאחר הפריצה. לשאלתו של גזית, מה יהיה תפקידו בעיר העתיקה, השיב קצין המבצעים כי הוא ישמש נציגו של מפקד המחוז ברובע וידאג בעיקר למורל האנשים והלוחמים שם.

בשעה 22.30 יצאו כוח פלמ"ח ואחריו פלוגת גזית, כשהם עמוסים ארגוני תחמושת ועזרה רפואית, מימין-משה להר-ציון. האויב על החומה חש בתנועת הכוח ופתח באש, אך לא היו נפגעים. כאשר הגיעו להר-ציון הודיע מפקד הפלוגה דוד

אלעזר (דרו) למרדכי גזית שעליו להחליף את אנשי הפלמ"ח בעמדות בהר-ציון ולשחרר אותם לצורך הפריצה. שעת האפס נקבעה ל-02.00. עייפותם של אנשי הראל היתה רבה והרצון ללחימה מועט. רק בקושי ניתן היה לארגן יחידת פריצה בת 24 לוחמים, רובם מפקדים שהתנדבו לתפקיד. דרו מעיד, כי אנשיו היו כה תשושים, עד כי גם פיצוץ השער בקרבכם, באמצעות מטען של 40 ק"ג, לא עורר אותם והיה הכרח להקיםם בבעיטות. כמה מהם נזקקו לשתי זריקות נובודרין כדי שיתעוררו. עייפות זו, כפי שנראה להלן, היתה אף היא גורם מכריע בעצירת מהלך הקרב שלאחר הפריצה.

קרב הפריצה היה קצר. קדם לו ריכוך העמדות הערביות על החומה באש מקלעים, וירי 10 פגזי דווידקה על הקישלה, על סילוואן ועל השטח הערבי שמסביב הרובע. הרעש וההדף היו גדולים ונודעה להם השפעה לא מבוטלת על הערבים בשטח. צעקות בהלה ומנוסה נשמעו היטב. בשעה 03.15 פוצצו חבלני הפלמ"ח מטען בגדר בית הקברות של הר-ציון, מול השער, כדי לאפשר מעבר מהיר של הכוח. אחר-כך ניגשה חוליית חבלנים אל השער ופוצצה אותו. עם ההתפוצצות פרצה מחלקת החוד, בפיקודו של דרו, ועברה דרך השער ללא התנגדות. הערבים נטשו את החומה ואת סביבת השער וברחו. לכוח הפורץ היו שני פצועים מאש שנורתה עוד לפני הפריצה, מכיוון סילוואן. כיתה אחת נשארה לאבטח את השער ושתי כיתות התפרסו ותפסו את פינות הבתים לאורך הדרך אל הרובע. כיתה אחת תפסה את קומת הקרקע של הבית הסמוך לבית-הספר הארמני, כדי לחסום כל גיחה משם אל השער.

תוך רגעים מועטים הגיעו הפורצים אל הרובע. מוטקה פנקס ממפקדת הרובע חיכה להם על החומה הדרומית. הם הגיעו אליו ב-03.40 והוא הוליך אותם אל גבול הרובע. פנקס ומפקד כיתת העתודה, ישראל לרמן חזרו לשער ציון כדי לכונן את הכוח של גזית ואת נושאי התחמושת. פעולה זו נמשכה כשעה וחצי. תוך כדאי-כך פנה פנקס לרעננה והיפנה את תשומת-ליבו אל מגדל הכנסייה היוונית שממנו ניתכה אש בלתי פוסקת על הרובע. הוא דרש ממנו לכבוש את המגדל. רעננה הטיל את המשימה על חוליה של שישה לוחמים. אלה הגיעו עד למבנה הסמוך לכנסייה, אולם נסוגו מפני האש שנורתה מן המגדל. כישלון זה השאיר בידי הערבים עמדה שלטת על שער ציון ועל הדרך אל הרובע. רעננה הגיע למסקנה שבתנאים אלה ולנוכח תשישותם של אנשיו לא יוכל להחזיק בשער ציון. הוא התקשר עם עוזי נרקיס וביקש אישור לנסיגה.

נטישת שער ציון

נרקיס טוען כי הודיע מייד לשאלתיאל שהפלמ"ח עומד לעזוב את השטח. שאלתיאל מכחיש גירסה

קשרים ברובע היהודי

זו של נרקיס. "אנשים (להחליף את הפלמ"ח) לא היו לי. דרישותי מהפלמ"ח שיישאר נענו בתשובה גסה ובקללות." נראה שבין שני המפקדים התנהל דו-שיח של חרשים, אולם עובדה אחת מסתמנת בכירור — המשא ומתן על עזיבת השער החל עוד לפני שהשער נעזב למעשה.

נראה שהפלמ"ח הודיע לשאלתיאל כי הוא עוזב את השער, אם לא תישלח מייד יחידה של המחוז להחליף את כוח הראל. ואילו שאלתיאל טען שאין לו אנשים ודרש שיישאר וימשיכו להחזיק בשער. חילופי הדברים הנועזים נסתיימו בגידופים ובטריקת שפופרת. הקשר בין שתי המפקדות נותק ולא חודש עוד, ומטה המחוז היה שרוי באי-ידיעה על המתרחש בשטח.

שאלתיאל אומר כי רק בשעה 12.00 נודע לו שהלגיון תפס את שער ציון וכי הרובע נותק מחדש. וכך הוא טוען בעדותו: "העובדה שאכן פינו את השער הסתברה לי רק בעקיפין ויותר מאוחר על-ידי שני היהודים שניסו להעביר מצרכים לעיר העתיקה. לא עלה על דעתי ועל דעת איש שעוזי נרקיס ייתן את הפקודה להפקיר את

השער לפני שיכואו הכוחות להחליפו."

דבריו אלה עומדים בסתירה להודאתו באותה עדות עצמה על תוכן שיחתו הטלפונית עם נרקיס. לכך יש להוסיף שני מברקים שיצאו ממטה הרובע — הראשון בשעה 06.15 אל מטה המחוז והשני בשעה 06.32 אל מטה הראל — אך הועברו דרך רשת הקשר של מטה המחוז: "הערבים מגיבים בצורה חריפה. יש להשאיר את הפורצים... ולהגיע לחומה המערבית ככל האפשר יותר מהר. תשובה מיידית אם מבצעים זאת או לא." במברק השני נאמר: "מה בקשר להבטחתך לכבוש את כל העיר העתיקה ולשחררה. עד כמה שאנו רואים אנשיך חוזרים." מברקים אלה חייבים היו לעורר את מטה המחוז ולהזעיקו לתגובה מיידית.

במפקדת המחוז ידעו אותה שעה כי בעיר העתיקה פרצה בהלה גדולה כתוצאה מפריצת הפלמ"ח אל הרובע. בתשדורות שקלטה רשת ההאזנה של הש"י דובר על בריחת תושבים מן הרבעים הערביים בעיר העתיקה. הכול הבינו כי זו יכולה להיות שעת כושר גדולה לחולל מפנה במאבק על הרובע היהודי. מפנה כזה עשוי היה

להתחולל אילו היו מכניסים אותה שעה אל העיר העתיקה כוח של 200-300 לוחמים, בעקבות הכוח הפורץ של הראל. במקום להיכנס בוויכוח עקר עם הפלמ"ח היתה מפקדת המחוז צריכה לעשות כל מאמץ כדי לרכוז את הכוח שנדרש לניצול ההצלחה. ועל כך מעיד קצין המבצעים של המחוז ציון אלדד: "כל הלילה ההוא לא ידענו כי מתנהל ויכוח בין עוזי לשאלתיאל בדבר ההחזקה בשער ציון וכי הפלמ"ח מאיים בנטישת השער. לו נדרשתי, מתקבל על הדעת כי הייתי מצליח למצוא את הכוח הדרוש להחזקת השער. אני יכול לסכם כי המחוז לא סייע לפלמ"ח משום שהדרישות לא הובאו אלי, ולא בגלל חוסר קשר עם הפלמ"ח".* עדותו של אלדד מטילה צל כבד על התנהגותו של שאלתיאל באותו לילה. שאלתיאל לא שיתף במבצע כה גורלי את האיש המרכזי במטה, את קצין המבצעים של המחוז. הוא נהג כך גם במקרה אחר (מבצע קלשון) שבו דומה היה שקצין המבצעים חולק על דעתו המבצעית. מכל מקום, באותו לילה היה אלדד עסוק בניהול מבצע שכונן לכיבוש מוזיאון רוקפלר, בכוח של חמש מחלקות. הוא לא ידע כלל על ההתרחשויות ליד שער ציון. וכשם שאלדד לא ידע על הוויכוח בדבר תגבורת חי"ש לפלמ"ח, כן לא ידע הפלמ"ח על הפעולה המקבילה שבה היה אלדד עסוק בניסיון כושל לכבוש את מוזיאון רוקפלר. ניתן אמנם להסביר נתק מידע זה בכך שכל אחד מהמפקדים היה שקוע כל כולו במשימתו שלו. אין ספק שאילו רוכז כל הכוח שעמד אז לרשותו — חמש המחלקות של אלדד ושתי מחלקות מפלוגת אפרים לוי שנותרו בעמדות ליד שער יפו

* דבריו של אלדד מקבלים אישור גם מעדותו של איחאל עמיחי, קצין הקשר של הראל למטה המחוז בעת המבצע. לפי עמיחי נפגש הוא בליל המבצע עם אליהו ארבל, עוזר קצין המבצעים, ולא עם ציון אלדד, קצין המבצעים עצמו.

— לצורך ניצול הצלחת הפריצה של הראל, כי אז ניתן היה לייצב את הגנת הרובע ולהציל אותו, ואולי אף להשתלט על חלק מן העיר העתיקה שיקוליו של שאלתיאל — יהיו אשר יהיו — היו מוטעים; אך מצער במיוחד הוא שהוא לא שיתף בהם את אנשי הפלמ"ח שנחלצו לעזרתו, והעדיף לערוך מבצע מקביל לכיבוש השכונות הערביות מחוץ לחומה עם שהוא נשען על ההנחה כי אנשי הפלמ"ח לא יעזו לנטוש את הרובע, ויאלצו לשאת את המאמץ כולו על כתפיהם.

על אף הנסיבות, אין להצדיק גם את החלטת מפקדי הפלמ"ח. הפקרת שער ציון ללא קרב הייתה מעשה נחפז והרהר-אסון. המפקדים שהחליטו על כך יודעים זאת בסתר ליבם, אף שהאחריות העיקרית רובצת על מפקד המחוז. מבצע זה, כמו גם גורלו של הרובע היהודי, היו בתחום אחריותו; שער ציון נעזב בשעה 06.30 לערך. בשעה 10.00 עברו בו שני צעירים, שלמה אלבוך ומאיר פג'ר כשהם נושאים עימם מזון שהביאו למשפחותיהם מן העיר החדשה. סביבת השער הייתה ריקה מאדם. כאשר ניסו לחזור העירה, כסביבות השעה 12.00, כבר היה השער תפוס בידי לגיונרים. שני הצעירים נמלטו על עקבותיהם יחזרו לרובע. הם נשאו בו עד לנפילתו.

ב-20 במאי, שלושים שעות לאחר עזיבת השער וחיידוש המצור על הרובע, פרסם מטה המחוז את ההודעה הבאה: "ב-18 במאי פתחו כוחותינו בהתקפה לפריצת שער ציון שבחומת העיר העתיקה במגמה להקים מגע עם הנצורים. בשעה 03.45 הצליחו, לאחר התנגדות קשה של האויב, להקים את המגע." זה היה לשון ההודעה. אף לא מלה אחת על נטישת השער ועל חיידוש המצור. גם חטיבת הראל לא מיהרה להודות בנטישת השער.

ב-19 במאי, בשעה 09.30, שלוש שעות לאחר פינוי השער, שלח מטה הפלמ"ח מברק ברכה לחטיבת הראל על נצחונה הגדול בירושלים.

מפקד הלגיון, ג'לאב פֶּחָה, מציין בספרו, כי הפלמ"ח נאלץ לסגת משער ציון בגלל כניסת הלגיון לעיר העתיקה. עבדאללה אַל פֶּל, מפקד הגדוד השישי של הלגיון, טוען כי הוא ידע על הפריצה וכוחותיו נסוגו מן השער, כדי למשוך את הכוח היהודי אל תוך החומות וללכוד אותו שם; לשם כך ריכז כוח ברובע הארמני ואנשי כוח זה הם שסגרו את שער ציון. אין בטענות האלה שמץ של אמת. נטישת שער ציון לא הייתה פרי שיקול טקטי או תוצאה של איום מצד הלגיון (זה לא הגיע למקום אלא חמש שעות לאחר הסתלקות הפלמ"ח), כי אם פרי מחדל חמור מצידנו. פְּזֶמֶן שהפריד בין יציאת הפלמ"ח לבין הופעת הלגיון, עוד ניתן היה לעשות דבר-מה; ואולם אפילו להוצאת הפצועים והתושבים מן הרובע לא דאגו. הדבר היחיד שהושג במבצע הפריצה וההתחברות היה התגבורת שהוכנסה אל הרובע, פלוגתו של גזית, שכללה 80 מגויסים. אלא שכאמור אלה היו אנשים מבוגרים ובלתי מאומנים שערכם הקרבי הוגדר במברק שנשלח באותו יום מן הרובע במילים: "האנשים שבאו היום אינם שווים."

באותו יום ממש נכנס אל העיר העתיקה הכוח הראשון של הלגיון הערבי.

